

EL TEXT CRÍTIC DE L'ORA MARITIMA D'AVIÈ

Pere Villalba i Varneda

Les edicions

El 25 d'octubre de 1488, Víctor Pisanus treia a la llum una publicació de 119 folis, in-4.º, a Venècia. L'exemplar reproduïa un manuscrit que no ens ha arribat.

El manuscrit perdut contenia quatre poemes de Rufus Festus Avienus (57 folis), una traducció llatina parcial amb comentari del *Phaenomenon*¹ d'Arat feta per Germànic i una altra feta per Ciceró; finalment, un poema de Quint Serenus sobre medicina.

Així, doncs, l'*editio princeps*² de Pisanus es convertia en la primera font de l'*Ora Maritima*.

L'obra d'Aviè d'aquell manuscrit comprenia un poema de 31 hexàmetres dedicat a Flavià Myrmeicus, també contenia una paràfrasi d'Arat en 1.878 hexàmetres, una paràfrasi de la geografia de Dionís el Periegeta en 1.393 hexàmetres, i una primera part d'un poema geogràfic intitulat *Orae Maritimae liber primus*, de 713 trímetres iàmbics, amb llacunes i amb la darrera part mutilada.

Resten còpies manuscrites de l'*Ora Maritima* posteriors a l'*editio princeps* de Pisanus, amb les mateixes llacunes i sense aportar res de

¹ Aviè hi refon els *Phaenomena* (1.325 versos) i els *Prognostica* (553 versos) d'Arat, i hi afegeix nombrosos detalls manllevats a filòsofs i astrònoms.

² Pertangué a l'antiga Biblioteca Estatal de Prússia, que avui correspon a la biblioteca estatal de la Stiftung Preussischer Kulturbesitz, anomenada fins ara Westdeutsche Bibliothek, segons Stichtenoth.

nou al text editat, la qual cosa permet de concloure que provenen d'una mateixa font manuscrita. Això no obstant, la primera d'aquestes còpies manuscrites, conservada a Leiden³, ofereix algunes lliçons diferents. Aquesta col·lació fou obra d'Abraham Ortelius (1527-1598), amb alguns retocs fets per Andreu Schottus i Pere Schriverius. És, doncs, una còpia de vàlua testimonial, i l'autor mostra un gran respecte pel text que copia, tot esmenant-ne algun error. Nosaltres el citarem amb la lletra O.

Schulten⁴ creu que el manuscrit d'Ortelius és una còpia de l'edició de Pisanus, i les seves variants, simples conjectures.

Per altra banda, un segon manuscrit⁵ amb els versos 52-163, sense variants significatives, podria ser també una còpia de l'edició veneciana.

El manuscrit d'Ortelius comprèn la *Descriptio terrae*, paràfrasi de l'obra geogràfica de Dionís el Periegeta, i l'*Ora Maritima* amb el títol següent: *Rufi Festi Avieni de Ora Maritima sive de Taurici ponti sinu*. Ortelius treballà sobre el mateix manuscrit de Pisanus i, possiblement, sobre un de la mateixa família en el qual devia estar escrit el títol llarg citat.

Quant a l'existència d'altres manuscrits, el testimoni de Jaume Bongars (1554-1612) ho prova, quan, el 1597, escriu a Joaquim Camerarius: «et ad illius ipsius Avieni Oram maritimam varias lectiones»⁶.

Els editors posteriors, tot tenint en compte les dues primeres edicions, hi introduïren diverses correccions, algunes de les quals nosaltres rebutgem, perquè no estan prou fonamentades, i optem per la lliçó de Pisanus.

Així, doncs, les edicions més importants són les següents:

1488: Víctor Pisanus, Venècia.

1590: P. Pithou, *Epigrammata et poemata vetera*, París.

1634: P. Melián, *Rufi Festi Avieni. v. c. Hispani Opera quae extant*, Madrid.

³ Ms. XXI: (ex Bibliotheca PETRI SCHRIVERII) AVIENI / Descriptio orbis terrae / et / orae Maritimae. / Collata / Cum MS^o exemplari, Manu / ABRAHAM ORTELII / descriptio / Cui et ANDREAS SCHOTTVS et / PETRVS SCHRIVERIUS / quaedam adiecerant.

⁴ A SCHULTEN, *Fontes Hispaniae Antiquae*, vol. I, *Avieno, Ora Maritima*, Barcelona 1955², 55.

⁵ *Codex Ambrosianus* D. 52.

⁶ Cf. A. HOLDER, *Rufi Festi Avieni Carmina*, Innsbruck 1887, XV-XVI.

- 1712: J. Hudson, *Geographiae veteris scriptores Graeci*, vol. IV, Oxford.
- 1713: M. Maittaire, *Opera et fragmenta veterum poetarum Latinorum Profanorum et Ecclesiasticorum*, vol. II, Londres.
- 1717: *Dionysii orbis descriptio, cum Eustathii commentariis et Anonymi paraphrasi graeca. Accedunt Antiquae Versiones Prisciani et R. Festi Avieni*, Oxford.
- 1737: J. Astruc, *Mémoires pour l'histoire naturelle de Languedoc*, conté «Rémarques sur la description que Festus Avienus a faite de la côte de la Gaule narbonnaise», Paris.
- 1766: *Collectio Pisarenensis*, vol. IV, Pesaro.
- 1789: Sainte-Croix, *Geogr. min. ant.*, a *Journal des Savants*.
- 1792: J. Wernsdorf, *Poetae latini minores*, vol. V, Helmstadt.
- 1809: *Collection des géographes latins*, Estrasburg.
- 1825: N. E. Lemaire, *Bibliotheca classica Latina*, Paris.
- 1835: Miguel Cortés y López, a *Diccionario geográfico*, Madrid.
- 1842: C. Panckoucke, a *Seconde série de la Bibliothèque latine-française traductions nouvelles des auteurs latins avec le texte en regard depuis Adrien jusqu'à Grégoire de Tours*, Paris.
- 1848: J. A. Giles, reedició de la de Wernsdorf, Londres.
- 1887: Alfred Holder, *Rufi Festi Avieni Carmina*, Innsbruck, reimpressa l'any 1965 a Hildesheim.
- 1906: *Revue des études anciennes* XVIII, 4 (facsimil de l'editio princeps del passatge referit a la costa del Languedoc).
- 1909: A. Blázquez, dins *El Periplo de Himilco*, Madrid.
- 1922: Adolf Schulten, *Fontes Hispaniae Antiquae*, vol. I, *Avieno, Ora Maritima*, Barcelona-Berlin.
- 1923: A. Blázquez, *Avieno, Ora Maritima*, Madrid.
- 1934: A. Berthelot, *Festus Avienus, Ora Maritima*, Paris.
- 1955: A. Schulten, segona edició, Barcelona.
- 1968: Dietrich Stichtenoth, *Rufus Festus Avienus, Ora Maritima*, Darmstadt.
- 1977: J. P. Murphy, *Rufus Festus Avienus, Ora Maritima*, Chicago.

L'aparat crític

El criteri que seguirem consistirà a retornar les lliçons que publiquen les diverses edicions a les formes de l'editio princeps, sempre que es pugui trobar sentit al vers, malgrat els esforços que

això comporti. Això és així perquè no acceptem la majoria de les lliçons massa agosarades o massa planeres que proposen els editors i comentaristes.

Tampoc no admetem el canvi d'ordre de versos per tal de conservar millor el fil conductor de la narració. En aquest sentit cal no oblidar que, sovint, els filòlegs s'han extralimitat en el seu zel per aclarir els textos clàssics.

Farem esment, sobretot, de les diverses lliçons que afecten el significat de certs mots crítics, així com també el seu ús i el cas d'algunes paraules. No comentarem les faltes d'ortografia ni el que hom considera *lapsus calami* o *lapsus foneticus*. També cal recordar que a vegades alguns editors han considerat formes errònies el que, en realitat, queda justificat en la *Clavis Diplomatica* que publica Holder. Aquestes formes «equivocades» són, més aviat, tics ortogràfics dels copistes o responen a la moda tipogràfica al moment de fer la impressió, i, de vegades, no transmeten més que un vici de pronunciació («lleï del mínim esforç»). També cal tenir present el gust d'Aviè per les formes arcaïques.

Les raons mètriques no poden ésser invocades d'una manera absoluta a l'hora de proposar un canvi de paraules. Són nombrosos el versos mètricament incorrectes, les substitucions en els peus imparells és una constant, la qual cosa es troba, a vegades, en el sisè metre.

Les lliçons⁷ que justifiquem són les següents:

V. 2: *sinus v*: *situs Hudson*. No hi ha necessitat de canvi, car no es tracta d'explicar la *situació* de la mar Tàurica, sinó d'explicar les seves costes amb llurs replecs. És un mot extensament usat per Aviè en totes les seves obres. Traducció: «que la *conca* de la mar Tàurica pugui ésser coneguda». Hudson deu tenir en compte el *Maesti situs* del vers 33. La lliçó de Hudson només queda explicada per raons mètriques.

V. 3: *his v*: *bis O*. *His* és l'antecedent del *quos* del vers següent. Traducció: «*per aquells* qui els confins darrers de les terres mantenen allunyats».

V. 10: *quam Pithou*: *qua v*. L'esmena de Pithou és necessària per exigències sintàctiques; no afecta la mètrica.

⁷ Citarem el nom complet de l'editor o del comentarista. A més, *v* significarà l'*editio princeps*, i *O*, la d'Ortelius. Per altres comentaristes, ens remetrem a l'obra de Holder.

V. 13: *agrestis et duri Pithou*: hoc esse durum O: *agrestis id uiri Heinsius*⁸: *orestis et durreor v*. Admetem la lliçó de Pithou, perquè és la que s'apropa més a l'*editio princeps*. Traducció: «es propi d'una persona no civilitzada i insensible».

V. 14: *locum v*: loco O. La lliçó d'Ortelius és la més fàcil d'entrada, o sia, introduir un ablatiu locatiu o adverbial. Però el verb *esse* és aquí copulatiu, de manera que *locum* és un atribut en acusatiu de *temet*, subjecte de l'infinitiu. Traducció: «que tu ets, per a mi, el lloc dels fills», o sia, més literàriament, «que tu, per a mi, ocupes el lloc dels fills».

V. 15: *esse amore O*: *esset amor v*. La lliçó de l'*editio princeps* és del tot incorrecta.

V. 16: *ni sciam te Pithou*: *mi cete v* (misitisse O). Admetem la lliçó de Pithou per la seva lògica contextual. La de *v* no és viable.

V. 17: *ueterum Barth*⁹: *rerum Wernsdorf*: *uestarum v*. La correcció de Barth es basa en la constant diplomàtica d'Aviè. Així, *es* apareix en lloc de *e*, i la *a* s'usa sovint en lloc d'una *e*. Per tant, *ues*(= *ue*) *ta*(= *te*) *rum*.

V. 26: *parentis Pithou*: *parent v*. La lliçó de *v* no és viable.

V. 27: *locupletius Pithou*: *locuplecus v*. La grafia de *v* és una de les variables diplomàtiques d'Aviè força constants.

V. 29: *parci uiri Pithou*: *pare uiri v*. La correcció de Pithou respon a una de les variables diplomàtiques.

V. 30: *summa v*: *summam Pithou*. La *a* llarga final de paraula pot correspondre a *-am*, segons la clau diplomàtica. Aquí, però, cal conservar aquest ablatiu. —*noui v*: *nouo Wernsdorf*: la lliçó de *v* és correcta, car concorda amb *muneris* del mateix vers. Traducció (vv. 29-30): «Donar el que hom demana és, certament, senyal d'un home no gasiu; augmentar-ho, a més, amb l'increment d'un regal nou és propi d'un esperit generós i força liberal».

V. 33: *quis Pithou*: *qui v*. Hom admet la lliçó de Pithou només per raons mètriques (*qui esset*).

V. 40: *lepore Pithou*: *leporem v*. Esmena necessària per raons sintàctiques. —*iunximus Pithou*: *uiximus v* (*diximus O*). L'esmena de Pithou es pot explicar per la clau diplomàtica. Traducció: «a la seva inclita descripció [...] he afegit moltes coses».

V. 44: *Cariae dictus scripsi*: *Caryandynus O*: *Caryandaeus Hein-*

⁸ Cf. A. HOLDER, *op. cit.*, XLVI (1760).

⁹ Cf. A. HOLDER, *op. cit.*, XXXIII.

sius: *cariae ditus v*. Nosaltres proposem la lliçó que ja apareix al vers 372, malgrat que la mètrica no quedi solucionada; les altres lliçons tampoc no la resolen. Traducció: «Escílax de la Cària».

V. 45: *ille v* : inde *Heinsius*. És innecessària la correcció. Traducció: «el cèlebre Pausímac».

V. 48: *popularis Pithou*: *populari v*. La correcció es justifica per la clau diplomàtica (-i llarga és equivalent a -is).

V. 58: *situ v*: *sinu O*. Preferim mantenir la lliçó de l'*editio princeps*, malgrat que es contravé amb les regles mètriques. En aquest sentit, vegeu el comentari del vers 2.

V. 65: *ceu v*: et ut *Heinsius*. Mantenim la lliçó de *v*, malgrat que es contravé amb la mètrica. Aviè usa també *ceu* amb valor de *et ut* als *Phaenomena*, vv. 175, 196.

V. 101: *Notisque nescio quis ante Hudson*: *Nolussque v*.

V. 104: *Facere morem v*: *Acereve norunt Nonius*¹⁰: *Facereve norunt Holder*. Conservem la lliçó de *v*, perquè interpretem *facere* com un infinitiu històric, del qual depèn *texere*. Es tracta d'un vers mètricament irregular. Quant a la construcció *facere morem*, ens basem en un paral·lel de Livi (XXXV, 35, 13): *fecerat sibi morem Alexamenus nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi monendique eum*. Traducció dels versos 103 i 104: «Cert, no tenen el costum d'engalzar llurs naus amb troncs de pi ni d'avet com se sol fer».

V. 121: *regnis v*: *remis O*: *segnis Pithou*. Cal respectar *regnis*; la traducció que en resulta és entenedora: «de la mateixa manera l'aigua de la mar peresosa no es mou en els seus dominis». La introducció de *remis*, «a cops de rem», no s'escau al context.

V. 126: *aquarum O*: *quarum v*. La correcció és evident, i l'error prové del fet que la paraula anterior acaba en vocal.

V. 146: *super v*: *supra Opitz*¹¹. Acceptem la lliçó originària, car el seu valor adverbial permet una traducció correcta. A més, l'ús de *supra* malmetria la correcció mètrica.

V. 150: *Sardum v*: *Sordum Wernsdorf*. La lliçó original és correcta, car la Mediterrània era anomenada també Mar Sarda, per l'illa de Sardenya. No ha existit la Mar Sorda.

V. 151: *reditu v*: *pediti Burmann*¹². La lliçó originària permet una

¹⁰ Cf. A. HOLDER, *op. cit.*, LII (1608).

¹¹ Cf. A. HOLDER, *op. cit.*, LIII (1637).

¹² Cf. A. HOLDER, *op. cit.*, XXXVI (1731).

traducció entenedora: «s'estén una singlatura de set dies *de retorn*» o «*d'un retorn* de set dies».

V. 158: *gurgitis v*: *gurgites Hudson*. Cal no oblidar les formes arcaiques dels acusatius plurals.

V. 184: *agrestis scripsi*: *aegrest Holder*: *aegre est O*: *agresti v*. Per raons recollides a la clau diplomàtica, la *-i d'agresti* és llarga, la qual cosa equival a *-is*. Traducció: «és difícil de creure el que se'n conta».

V. 189: *splendorem Pithou*: *splendore v*. Admetem la lliçó de *Pithou*, car *splendorem* és subjecte de *l'inesse*.

V. 196: *Lucis v*: *Ligus Schrader*¹³. Els ligurs no ocuparen aquests paratges. *Lucis* pot ser l'antecedent del poble lusità.

V. 199: *se fumum v*: *sinum Vrsin*¹⁴: *Sefum C. Müller*: *Saefum Holder*. L'ortografia correcta de *v* és *saefumum*. Hom pot entendre-ho com un nom de lloc, però relacionat, sens dubte, amb els dels Saefes del vers 195. Per això traduïm: «també hi ha l'illa Poetànion devers *Sefumum* (= devers la regió dels Sefes)».

V. 204: *si v*. Conservem el *si* malgrat que el vers sigui massa llarg, i li donem un valor temporal.

V. 210: *pinguesci v*: *pinguescit Pithou*. Preferim conservar l'infinitiu passiu de *v*, i el fem dependent d'un verb de llengua. Traducció: «car hom diu que, aquí, tot el fons és *espesit* pel llot».

V. 214: *mos Pithou*: *mox v*. És usada, a vegades, la grafia d'una *x* final de paraula en lloc d'una *s* o d'una *t*.

V. 217: *latus v*: *late Opitz*. Conservem la lliçó de *v* per raons contextuais. El *fervet* (v. 217) es refereix a un lloc on l'aigua pot xocar i causar efervescència, la qual cosa fa pensar en la presència de rocam; les cabres, citades a continuació (v. 218), solen péixer per llocs rocallosos o muntanyencs. Finalment, també raons sintàctiques poden fer interpretar *latus saxeum* com un acusatiu d'extensió o bé com un acusatiu a la grega. Traducció: «s'hi estén el litoral *al llarg d'un flanc rocallós*» o «el litoral hi estén *un flanc rocallós*» (cf. Verg., *Aen.* II, 210, 392; IV, 137; Liv. XXVII, 37, 12; Ov., *Met.* VII, 161), que equivalen a «el litoral s'hi estén amb un flanc rocallós».

V. 223: *Tartesus Pithou*: *tartesus v*. En l'*Ora Maritima* es troben quatre formes: *Tartesus*, *Tartessus*, *Tartesus* i *Tartessus*. La diferència de l'ús de *s/ss* no afecta la mètrica; en aquest sentit cal concloure que l'impressor i els copistes no hi prestaren gaire atenció.

¹³ Cf. A. HOLDER, *op. cit.*, LVII-LVIII.

¹⁴ Cf. A. HOLDER, *op. cit.*, LX (1884).

En grec la forma es presenta sempre amb doble sigma. La forma Tartesius/Tartessius enfront de Tartessus/Tartesus té un valor d'adjectiu, encara que en grec pot ser també un substantiu (Herod. IV, 192). Així, la forma Tartessius com a adjectiu apareix als versos 54, 113, 179, 223, 254, 265, 308, 423, 428 i 463, i com a substantiu al vers 332. En aquest darrer cas es podria atribuir a l'exigència mètrica del vers. Tartessus és sempre el nom de la ciutat (versos 85 i 269) i del riu homònim (versos 225 i 284). El curiós d'aquesta paraula és que sembla condemnada —i aquí sí que és per raons mètriques— a ocupar unes places fixes dintre del trimetre iàmbic: a l'inici del vers (versos 113, 179, 225, 284, 308, 428 i 463) i al final (versos 54, 223, 254, 265, 332 i 423). Apareix Tartessus seguit de *prius* als versos 85 i 269, al final del trimetre.

V. 227: *ad v: omittit Pithou, etiam reliqui*. Nosaltres, en el nostre esforç per respectar el text primigeni, la hi deixem. La preposició *ad* pot indicar relació a una cosa. Traducció: «*pel que fa als seus pics excelsos, però, s'enlairen*». El vers, amb tot, té una síl·laba de més.

V. 249: *et v: ab O: ex Pithou*. Cal conservar la lliçó de *v*, tot i que la de Pithou soluciona el problema mètric.

V. 252: *amnem v: amni Pithou*. Conservem l'acusatiu de *v* regit per *adiacet*.

V. 272: *agger O: ager v*. La lliçó d'Ortelius es lògica, dona un caire arqueològic a l'aspecte que ofereix una ciutat enrunada. En aquest cas, col·labora a fer correcta la mètrica del vers. En suport seu, recordem que l'ortografia de les consonants dobles és molt variable en l'edició de Pisanus.

V. 275: *tamen v: tantum Pithou*. Solució fàcil, la de Pithou. Cal conservar la lliçó més antiga, perquè no hi ha ni raons semàntiques ni mètriques que obliguin el canvi. Traducció: «*Ara bé, tan gran fou el seu poder i, nogensmenys, la seva glòria*».

V. 284: Libustino *Berthelot: Ligustino v*. Admetem la variant, perquè sabem que els lígurs no ocuparen aquest territori (cf. vers 417, *Libystide*).

V. 290: *meridiana v: meridianas O*. No cal el canvi. Traducció: «*banya els indrets meridionals del país*». —*ciuitatis v: civitates O*. Mantenim la lliçó primera. Cal tenir en compte que, aquí, *ciuitas* no fa referència a la ciutat, sinó al seu *hinterland*, i, doncs, hom la pot traduir per *país* i *nació*.

V. 325: *locus v: lacum Wernsdorf*. Correcció innecessària. Traducció: «*i l'indret protegeix el braç de mar*».

V. 327: fertur Hercules *v*: ferunt Herculem O. Correcció innecessària. Es tracta d'una construcció personal.

V. 349: et iugi *v*: urcei *Nonius*. La bona voluntat de Nonius li fa perdre la imatge real que Pisanus dona a Calpe, és a dir, la d'un got per a beure, de base arrodonida, girat de cap per avall. Un *urceus* té la forma d'un càntir o d'un gerro. El mot *iugum* significa, precisament, cim d'una muntanya. Per tant, la traducció que proposem és la següent: «I Calpe, per altra banda, es diu, a Grècia, d'una forma còncaua i amb l'aspecte d'una cosa cilíndrica i amb punta» (versos 348-349).

V. 359: rates *v*: rate *Heinsius*. La correcció és innecessària. *Rates* és el subjecte de l'infinitiu *invehi*. Traducció: «que les naus estrangeres s'hi arriben».

V. 362: tractu iacens *add. Hudson*. No admetem aquest afegitó.

V. 363: manere *v*: madere *Wernsdorf*: manare *Oddius*¹⁵. Conserveu la lliçó antiga, perquè hom n'obté un sentit lògic per al vers, i pràcticament equival al verb *esse*. Traducció: «conta que la mar del voltant i la de la vora, en una gran extensió, *continua* (= és) molt poc profunda».

V. 367: propter *v*: properat *Wernsdorf*. Canvi innecessari, car *propter* fa les funcions de preposició, i regeix *fanum*. Traducció: «apropar-s'hi *per motiu* del temple».

V. 369: cymba *v*: cymbam O. Ortelius fa *cymbam* subjecte de l'infinitiu *ferri*. El cert és que *cymba* està en ablatiu i té concertat l'adjectiu *leui*. El subjecte de *ferri* ha de ser un acusatiu de persona, anticipat al vers 366 per mitjà de l'indefinit simple *quem*. Traducció: «Euctémon (v. 350) [...] diu que dirigeix [...], i, amb l'embarcació lleugera.»

V. 369: uix *v*: sic *Wernsdorf*. Canvi innecessari.

V. 372: cariae dictus *v*: Caryandinus O: Caryandaeus *Pithou*: Caryandenus *Meineke*. Val la lliçó més antiga, tot i que la de Pithou és enginyosa. Compareu-la amb el comentari del vers 44.

V. 389: crassiore *Barth*: crassiozem *v*. Admetem la lliçó de Barth, per tal que concerti amb *die*. Traducció: «i persisteixi un cel d'una llueur més obscura».

V. 391: circumlatrator *Hudson*: circum latratur *v*. Pot tractar-se d'una correcció aparent, ja que la clau diplomàtica testimonia que Pisanus usa sovint la lletra *u* en lloc de la *o*. Recordem també que, en

¹⁵ *Addendis ad Hudsoni ed.*, vol. IV. 1717, pp. 80-83.

el cas que el manuscrit original portés ja la *u*, també quedaria justificada pel fet de tractar-se d'una síl·laba final, la qual cosa fa que fàcilment es tanqui en *u*, sobretot si el manuscrit ha estat fet en sèrie, o sia, a les ordres d'un dictador de textos.

V. 421: *loci v: loco Schrader*. Conservem la lliçó antiga; reconeixem el valor de Schrader en fer concordar *loco* amb *hoc*, però tenim en compte que *hoc* és usat com a adverbi (= *huc*) per Terenci i Nepot, la qual cosa ens permet, tot forçant l'expressió, de traduir «*cap aquí de la terra*» o «*del país*».

V. 427: *Menace Holder: Maenace Pithou: Maenace v*. La lliçó de Holder salva la mètrica del primer metre del vers (un anapest). —*priore quae Pithou: prior v*. La conjectura de Pithou és, des de l'angle de les possibilitats filològiques, molt respectuosa. Podria ser que el manuscrit no presentés el vers prou clar, o sia, és possible que estigués escrit *priorq*, contracció que és usada tant per al *-que* com per a *quae*.

V. 428: *uiris v: iuris Pithou*. Preferim conservar la lliçó antiga. Això no obstant, la de Pithou és admissible, donat que l'*editio princeps* fa sovint una metàtesi entre *i/u*. Amb la lliçó de Pithou es resol la mètrica del vers. A efectes de traducció, ambdues lliçons no signifiquen cap canvi seriós: «els tartessis (= *Tartesium uiris*) posseïren una illa», enfront de «una illa de la jurisdicció dels Tartessis».

V. 448: *concelebrant v: concelebrarunt Pithou*. La lliçó de Pithou no esmena un vers esgarrat del tot: anapest en quarta posició i manca d'una síl·laba. Per tant, cal deixar la forma antiga, interpretable com a present històric.

V. 449: *admetem l'afegitó de Wernsdorf com a solució encertada: oppidum prope*.

V. 493: *paludi mos Pithou: pal os v*. Pithou dóna una bona solució filològica.

V. 503: *subvehuntur Pithou: subeuntur v*. Lliçó de Pithou *ad hoc*, i, a més, normalitza la mètrica del vers. La forma original és només una falta d'ortografia provocada per la «lleï del mínim esforç».

V. 510: *aevo scripsi: saeclo Pithou: aedo v*. —*uacuuus Pithou: ua cuius*. —*lare v: late O*. No té sentit la proposta d'Ortelius; *lare* és un ablatiu regit per *uacuuus*. Admeses totes aquestes correccions, el vers és correcte en significació i mètrica (anapest al cinquè metre).

V. 512: *tractu Pithou: tracta v*. La lliçó de Pithou està justificada per la praxis diplomàtica.

V. 515: quae per altam *Opitz*. Admetem l'afegitó d'*Opitz*, per tal d'obtenir un sentit per al vers.

V. 536: et tument *scripsi*: quo tument *Vnger*. La nostra conjectura recolza en l'ús sovintejat de l'*et* adverbial. —*scopuli Wernsdorf*: sco v. —duo *Schulten*: loco *Vnger*. Admeses aquestes conjectures, el vers té un significat escaient.

V. 537: uertex celsa nubium petit *add. Wernsdorf*: uer v. Conjectura plausible, amb mètrica correcta.

V. 538: autem *Hudson*: aut v. Admesa la correcció, el vers queda complet i mètricament correcte. La clau diplomàtica recorda l'ús sovintejat d'*aut* per *autem*.

V. 545: rupis *Pithou*: rumpis v. Admetem la lliçó de *Pithou* perquè es tracta d'una solució lògica al significat de la frase.

V. 547: amnis *Hudson*: amni v. La clau diplomàtica testimonia l'ús sovintejat d'una -i llarga per -is.

V. 555: nosaltres deixem aquest vers al lloc on el presenta l'*editio princeps* i no admetem el canvi que fa *Schrader*.

V. 556: ducebat *scripsi*: ducebant *Schrader*: duceba v. El subjecte és *populus* (vers 553).

V. 558: premit v: premunt *Müllenhoff*¹⁶. Conservem la lliçó de v, perquè el subjecte és *populus* (vers 553).

V. 559-560: respectem la lliçó de v (*Quondam Pyrenae latera ciuitas diti flaris*) en el vers 559, malgrat que tingui un metre de més. *Vnger* fa un afegitó després de *latera* (iuxta et insulam/alte tumentem) al vers 559, de manera que resulten dos versos, la qual cosa esdevé insostenible. Una altra dificultat que presenta la lliçó de v és la seva traducció. La nostra interpretació gira entorn de la funció sintàctica de *latera*, i l'entnem com un acusatiu de relació o a la grega: «hom diu que s'alçà, antigament, quant als (= en relació als, als) flancs del Pirineu, una ciutat de solar opulent».

V. 572: laxae v: laxae *Pithou*. L'adverbi *laxe* determina *amplum ambitum*.

V. 573: percellentibus *Pithou*: calentibus O: cellentibus v. Admetem la lliçó de *Pithou* per raons de correcció lèxica, car la forma *cellentibus* no existeix. La manca del per- pot ser justificada pel fet que la paraula anterior acabi amb -pe. La lliçó d'*Ortelius* deixa el vers encara coix.

¹⁶ K. MÜLLENHOFF, *Deutsche Altertumskunde*. Berlin 1870. pp. 73-210.

V. 575: *admetem* l'afegitó de Müllenhoff (*rursusque ab huius*) per poder donar un sentit (?) al vers.

V. 577: *litus dehinc add. Vnger*. *Admetem* l'afegitó, per tal de poder donar inici al significat del vers següent.

V. 579: *eripit v: repit Schrader*. La lliçó de Schrader és enginyosa i soluciona el problema mètric del vers. Nosaltres mentenim la lliçó de *v* per raons contextuals i malgrat que el tercer metre sigui un amfibrac, peu no usual al ritme iàmbic. El vers, doncs, resta per a nosaltres irregular.

V. 591: *cassa v: casca Opitz*. Conservem la lliçó de *v*, tot i que la d'Opitz és temptadora. Segons que sembla, la intenció de l'escriptor no és dir que la tradició sigui *antiga* (casca), sinó *insegura, quimèrica* (cassa).

V. 607: *explicantur Pithou: explicatur v*. Es fa necessària la lliçó de Pithou, perquè el subjecte és *soli*. La clau diplomàtica confirma l'ús sovintejat d'una —a— llarga en lloc de —an—.

V. 615: *tenuis v: tenui O*. La traducció permet de conservar la lliçó de *v*: «una ciutat [...] *lleugera* en població (= de poca població)».

V. 622: *discedit nescio quis: descendit O: descendit v*. La lliçó de *v* no correspon a cap forma verbal llatina correcta.

V. 624: *aprica scripsi: opaca Schrader: operta Wernsdorf: a prisca v*. Conjecturem aquesta lliçó tenint en compte que la clau diplomàtica testimonia l'ús d'una —i— llarga en lloc de —is—, i a l'inrevés. El vers continua mancat d'un metre. La lliçó més acceptada ha estat la de Schrader. Traducció: «La regió Cimènica (...) estesa en un ampli sòl i *resplendent* pels seus boscos». —est *add. Pithou*. Amb tot, el vers continua incomplet.

V. 631: *in v: ut Pithou*. Deixem la lliçó de *v*, tot i que la de Pithou sembli alleugerir les dificultats de la traducció. Però cal tenir en compte que el verb *exposcit* no reclama necessàriament la conjunció *ut*. Traducció: «el context, però, gairebé exigeix (que) disserti amb més detall per a tu *sobre* el recorregut del Ròdan».

V. 632: *tracta tu improve v: tracta, mi Probe O*. La lliçó d'Ortelius és molt emotiva, però la lliçó antiga té sentit, si hom tradueix *improbe* per un adverb: «tu tolera *les digressions* del meu estil *excessivament* morós».

V. 658-661: No *admetem* la inserció que fa Wernsdorf d'aquests quatre versos.

V. 676: *Temenicum v: Lemenicum Müller*. És molt possible que la

l·liçó de Müller sigui la que calgui admetre, si identifiquem Temenicum amb el territori del voltant del llac Lemán actual. No cal oblidar tampoc que, segons la clau diplomàtica, la *t* és freqüentment usada en lloc d'una *l*.

V. 679: no admetem el vers que hi afegeix Vnger: *pediti dierum spatia**, quattuor dies.

V. 680: flexus Opitz: *vectis Vnger: vexas v*. La l·liçó d'Opitz dóna sentit al vers.

V. 683: *quae v*: atque Schrader. El relatiu *quae* és el subjecte d'*egerit*.

V. 698: no admetem l'afegitó de Wernsdorf.

V. 701: vers de set metres i una síl·laba. Vossius omet *priscum ra*, amb la qual cosa el vers queda correcte, i col·loca aquest *priscum* al vers següent, que aleshores queda correcte. Nosaltres respectem la l·liçó de *v*, i només n'esborrem la síl·laba *ra* unida a *mastrabala*, perquè no es coneix cap ciutat més que no sigui Mastràbala o Mastràmela.

V. 702: *Paludes v*: *Priscum paludis Vossius*. Admetem la l·liçó de *v*, perquè, en aquest moment, Aviè fa una enumeració concreta. Per tant, després «de l'antiga ciutat de Mastràbala», vénen els *aiguamolls* (paludes) que li són propers.

V. 709: *infundit v*: *infudit Pithou*. Vàlida la l·liçó de *v*, ja que el considerem un present històric, el qual es confirma, a més, per la presència d'*olim*.

V. 712: *arte Pithou: alte Stichtenoth: a te v*. La l·liçó de Pithou és raonable i li dóna més sentit que la de Stichtenoth. —*quae v*: *qua Heinsius*. Conservem la l·liçó antiga, car *quae* concorda amb *prisca* (neutre plural). —*iuuat Schrader: iuuant v*. La l·liçó de Schrader corregeix la manca de concordança. Traducció: «si et *plau* traduir alguns dels noms antics en aquests de moderns».